

RECENZJA

pracy doktorskiej mgr inż. arch. Barbary Uherek-Bradeckiej, pt. *Architektura klasztorów na Śląsku Cieszyńskim i w Księstwie Opawskim do 1939 r.* opracowanej pod kierunkiem prof. dra hab. inż. arch. Jacka Radziewicza-Winnickiego.

Podstawa opracowania recenzji:

- Zlecenie Dziekana Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej.
- Praca doktorska.

1. Układ pracy doktorskiej

Przedłożona do recenzji praca doktorska – opracowana przez mgr inż. arch. Barbarę Uherek-Bradecką – zawarta została w dwóch tomach: zasadniczej dysertacji (tekstu) i katalogu. Pierwsza część (tekst) ma 141 stron, 140 rycin i 7 tabel, których spis załączono na końcu pracy. Część tekstowa została uzupełniona 193 przypisami, słownikiem stosowanych terminów i bibliografią zawierającą: 139 pozycji opublikowanych, 8 źródeł archiwalnych i 31 źródeł internetowych. Tom drugi – *Katalog obiektów* – ma 119 stron i jest uzupełniony spisem 226 rycin i indeksem osób.

Zasadniczy tekst podzielono na 5 rozdziałów. W rozdziale pierwszym przedstawiono: uzasadnienie wyboru tematu, stan badań, cel, obszar, czas i metody badań, strukturę pracy i przedstawiono hipotezy badawcze. Rozdział drugi zawiera *Zarys historii Śląska Cieszyńskiego i Księstwa Opawskiego ze zwróceniem uwagi na instytucjonalną rolę kościoła i zgromadzeń zakonnych do 1939 roku*, analizę reguły zakonnej w odniesieniu do form architektonicznych zakonów i kongregacji, następnie – w rozdziale czwartym – badanie architektury klasztorów wniesionych na badanym obszarze do 1939 roku. Badania te doprowadziły do uformowania typologii budowli, jak też sformułowania ich oddziaływania na otoczenie. W efekcie w rozdziale 5-tym nastąpiło podsumowanie badań.

2. Aktualność podjętych badań oraz realizacja założonych celów badawczych

Doktorantka, jako przedmiot badań wybrała architekturę klasztorów, które podała analizie na obszarze Śląska Cieszyńskiego oraz Księstwa Opawskiego. Wybór tak zarysowanego obszaru badań Doktorantka słusznie uzasadnia wielowiekową ich spójnością kulturową, poli-

tyczną i administracyjną, trwającą wobec braku granic naturalnych. Spójność ta może wpływać na podobieństwa w kształtowaniu architektury badanych zespołów klasztornych wznoszonych przez tych samych budowniczych, z podobnych materiałów, wg podobnego prawa budowlanego.

Na podstawie przeprowadzonej analizy stanu badań doktorantka stwierdziła, że nie ma całościowego opracowania na temat architektury tego typu obiektów. Powstawały bowiem opracowania fragmentarycznie omawiające np. klasztory średniowieczne. Doktorantka wobec braku opracowań całościowych, na podstawie badań studiów literaturowych, podjęła się bardzo trudnego zadania badawczego, ponieważ analizie poddane będą zachowane założenia klasztorne wzniesione od XII wieku do rozpoczęcia II wojny światowej. W wyborze tematu Autorka z dużym zaangażowaniem podjęła się tego wielowątkowego zadania. Zamierzając uporządkować wiedzę na temat architektury klasztorów pod kątem porównania ich lokalizacji, rozwiązań funkcjonalnych, a też społecznego oddziaływania, szczegółowo omówiła rolę zgromadzeń zakonnych w kształtowaniu gospodarki i kultury oraz strukturę przestrzenną miejscowości, przy których je wznoszono.

Stawia też tezy (*hipotezy*), które zamierza udowodnić, tj.:

- *założenia historyczne przybierają różnorodną formę funkcjonalno-przestrzenną w zależności od czasu ich powstania,*

- *kontrreformacja wywarła wpływ na układ funkcjonalno-przestrzenny założeń,*

- *w okresie wolności religijnej, następującym po kontrreformacji, nowo powstające założenia odchodziły od tradycyjnej formy „claustrum”,*

- *liczba świeckich funkcji wzrasta proporcjonalnie do czasu powstania obiektu.*

Zasadnicza część wywodu, zawarta w rozdziale drugim, jest zarysem historycznych przemian – zachodzących w obrębie kościoła i zgromadzeń zakonnych – wynikających ze zmieniających się uwarunkowań politycznych oraz zmian w granicach obszaru badań. Autorka zwraca uwagę na okresy powstawania budowli klasztornych. Wyróżnia okres do XVI wieku, kiedy na badanym obszarze – wraz z rozwojem osadnictwa na prawie niemieckim – powstało 5 klasztorów, jak też trzy budynki komend. Okres ten to nie tylko budowa klasztorów, ale przede wszystkim osadnictwa wiejskiego i kształtowania się struktury miast. Kolonizacja niemiecka, m.in. poprzez zakładane na tych terenach klasztory krzewiła nowe formy gospodarki, jak też nowe formy ustrojowe.

Kolejny etap powstawania założeń klasztornych trwa do końca XVI wieku, kiedy to – w okresie poważnego kryzysu kościoła katolickiego – rozwija się reformacja, która przenika także na Śląsk i obszar badań. Dopiero, jak wynika z badań historycznych, uspokojenie na tym

terenem nastąpiło w 1609 roku, kiedy List Majestatyczny zrównał kościół ewangelicki i protestancki. Kolejne ważne wydarzenia dla tego obszaru miały miejsce od 1620 roku, kiedy po klęsce pod Białą Górą nastąpiła rekatolizacja także badanego obszaru, a po przejściu Śląska pod władanie Habsburgów, w 1653 roku, zaostrzyła się walka z kościołem ewangelickim. Zarządzenia wydane po 1672 roku przyczyniły się do ponownego rozkwitu klasztorów i zakonów, które służyły pomocą społecznościom lokalnym, np. jako: szpitale, ochronki, szkoły. Kolejne rozluźnienie represji nastąpiło po ugodzie pokojowej w Altranstädt, ale dopiero Patent Tolerancyjny z 1781 roku dawał możliwość funkcjonowania obok rzymskiego katolicyzmu wyznaniom ewangelickim i prawosławnym, ale ostatecznie od 1848 roku zapewniono równoprawność wyznań zgodnie z postanowieniem cesarskim.

Przemiany zachodzące w obrębie wyznań, na badanym obszarze, przyczyniały się do intensywnego oddziaływania zachowanych klasztorów i kościołów, które krzewiły oświatę (poprzez rozwijane w ich obrębie szkoły i biblioteki), niosły opiekę nad chorymi, bezdomnymi i sierotami, a też budziły poczucie tożsamości narodowości i wzajemnej tolerancji.

Rozdział ten, w przystępny sposób, pokazał umiejętność Doktorantki w poruszaniu się w obrębie tak rozległych i złożonych zagadnień. Zarysowane tło przemian historycznych posłużyło do przedstawienia kolejnego rozdziału, w którym Autorka przystępując do omówienia form architektonicznych założeń klasztornych. Poprzez zbadanie różnorodności misji klasztornych, Autorka pokazała zróżnicowanie form architektonicznych klasztorów wznoszonych w różnym czasie przez różne rodzaje zgromadzeń. Doktorantka wymienia męskie zakony: mnisze (kontemplacyjne), kleryckie, rycerskie, żebrzące, szpitalne, żeńskie, jak też kongregacje męskie i żeńskie. Podział na zakony – związane ściślejszymi regułami i kongregacje – o swobodniejszych decyzjach, pozwalają już w początkowej fazie zróżnicować zabudowania klasztorów – o narzuconej im formie i funkcji i zabudowania kongregacji – o swobodniejszych rozwiązaniach funkcjonalno-przestrzennych.

W dalszych badaniach Doktorantka szczegółowo analizuje zasady kształtowania klasztorów mniszych (klasztory benedyktyńskie i ich odłam klasztory cysterskie), o układach prostokątnych ze skrzydłami bocznymi i refektarzem, zakonów kleryckich – jezuitów i pijarów (powstających od XVI w.), budowane w obrębie miasta – o zróżnicowanych formach wynikających z wolnego miejsca w obrębie murów, zabudowania zakonów rycerskich – powstające od wojen krzyżowych (joannici, templariusze, krzyżacy), traktowane, jako zaplecza gospodarcze, występujące na tym terenie sporadycznie (założenia krzyżackie), czy obiekty należące do zakonów żebrzących (franciszkanie a w ich obrębie minoryci i dominikanie) – wznoszone od XIII w., początkowo jako skromne budowle, później jako potężne klasztory, wzorowane na

układach benedyktynów (proste halowe obiekty kościelne, zakony szpitalne – bonifratrzy, o dużych założeniach z apteką, cmentarzem i kostnicą). Wśród klasztorów żeńskich (kontemplacyjnych) przeważają układy zamknięte, z wewnętrznymi dziedzińcami podobnymi do klasztorów mniszych. Występowały one najczęściej w pobliżu klasztorów męskich, lub sąsiadowały ze sobą. Wśród kongregacji męskich wyróżniają się założenia salezjańskie (mieszczące, np. internaty, domy studenckie, i inne obiekty związane z nauczaniem), a wśród żeńskich, niosących pomoc biednym, ubogim, krzewiących oświatę, przeważały zabudowania powiązane ze szkołami, przybierające niekiedy formę skomplikowanych układów „macierzy”.

Rozróżnienie typów zabudowań klasztornych i określenie ich występowania na badanym obszarze pozwoliło Doktorantce stworzyć typologię badanych obiektów, wśród których, ze względu na formę zabudowań, wyróżnia: założenia wieloskrzydłowe i jednoskrzydłowe a w ich obrębie podtypy, różniące się liczbą dziedzińców, czy położeniem kaplic. W efekcie powstaje schemat pokazujący główne typy układów założeń klasztornych (ryc. 34).

W dalszej analizie Doktorantka zauważa, że formy te związane są z okresami ich powstania, czy rozwoju. Stąd wczesne założenia są skromne i jednoskrzydłowe, późniejsze przybierają niekiedy rozwiązania bardziej skomplikowane.

W kolejnej części analiz doktorantka prowadzi analizę rozwiązań funkcjonalnych obiektów. W ich zespołach zaznacza występowanie: funkcji sakralnej, użytkowej, medycznej i edukacyjnej. Tworzy precyzyjne, tabelaryczne zestawienie analizowanych obiektów, w którym – w celu porównania obiektów – pokazano ich rzuty, układy funkcji i główne widoki budynków. Należy uznać, że Doktorantka, aby uniknąć zaburzenia wartkości prowadzonego wywo-
du, słusznie przeniosła szczegółowe informacje o analizowanych obiektach do katalogu. Dzięki takiemu rozwiązaniu tekst jest przejrzysty, a zgromadzony w katalogu materiał stanowi doskonały zbiór uporządkowanych materiałów i informacji o badanej materii. Poszczególne obiekty, po wyjaśnieniu układu tego tomu, opisano na skonstruowanych przez Autorkę kartach katalogowych poszczególnych obiektów, wg jednakowego schematu – z opisem historii obiektu i jego architektury (usytuowanie zespołu, rozplanowanie budynków). Karty te są ilustrowane dawnymi rycinami i widokami oraz współczesnymi fotografiami. Ważną ich częścią, potrzebną przy bardziej szczegółowych analizach, jest dołączona do każdego analizowanego obiektu dostępna literatura, lub informacja o innych materiałach źródłowych.

Katalog obiektów, stanowiący załącznik do zasadniczej pracy, należy ocenić wysoko, ze względu na zebranie i uporządkowanie materiałów odnoszących się do poszczególnych obiektów. Katalog jest sporządzony przejrzysto i logicznie, ponieważ karty katalogowe, po-

przez wspólną numerację, bezpośrednio wiążą się z typologią i zestawieniem tabelarycznym obiektów zamieszczonych w głównej części dysertacji.

Do dalszych badań Doktorantka przystępuje metodologicznie wskazując kryteria wyboru obiektów reprezentatywnych, które służyć będą, jako materiał porównawczy. Kryteria określono przejrzysto i na ich podstawie wybrano 10 obiektów (6 z grupy rozwiązań wieloskrzydłowych i 4 z grupy jednoskrzydłowych), przy czym każdy obiekt reprezentuje wyszczególnione wcześniej zakony. Analizy wybranych przykładów Doktorantka prowadzi w płaszczyźnie historycznej i architektonicznej, w efekcie powstaje kolejna faza analiz pozwalających na porównanie wybranych obiektów. Służą temu czytelne schematy obiektów reprezentatywnych, z zaznaczonymi funkcjami. Podsumowanie tej części analiz znalazło się w tabeli (nr 5), w której procentowo pokazano najbardziej popularne rozwiązania, ale, jak zauważa Autorka, nie ma ścisłej reguły w ukształtowaniu rozwiązań funkcjonalnych.

W dalszej części, analiz urbanistycznych, wyróżniono dwa typy układów – występujących poza miastem i w jego obrębie (te ostatnie dopasowują się formą do istniejących możliwości lokalizacyjnych).

Doktorantka prowadząc konsekwentne badania, wg założonego układu rozprawy, udowodniła założone hipotezy. Przeanalizowała bowiem również społeczną przydatność badanych obiektów, przy czym można zauważyć, że początkowo funkcje wiążące się wyłącznie z duchowością, z czasem – coraz powszechniej – rozszerzały swoją działalność o funkcje oświatowe i opiekuńcze.

Dysertację kończy podsumowanie, w którym podano wyniki przeprowadzonych badań, typologie założeń, ich rozwój w czasie, wskazując, że założone cele badań zostały wykonane a założone tezy udowodnione – potwierdzone

3. Metody badań i warsztat pracy naukowej

Doktorantka zastosowała właściwe – dla pracy o charakterze historycznym – metody badań. Prowadzi analizy od zagadnień ogólnych, obrazujących tło przemian po studia szczegółowe, umożliwiające sformułowanie syntetycznych wniosków – w postaci typologii założeń klasztornych. Przejrzysto opracowane tabele zbiorcze, doskonale powiązane z katalogiem obiektów, świadczą o wysokim poziomie naukowego opracowania. Doktorantka prawidłowo określa bowiem kryteria wyboru obiektów do badań szczegółowych, dzięki czemu poszczególne rozdziały dysertacji układają się w harmonijną, spójną całość. Wnioski sformułowane czytelnie prowadzą do podsumowania poszczególnych etapów badań. .

Praca napisana jest przejrzystym językiem naukowym, poprawnym stylistycznie. Na podkreślenie zasługuje staranna korekta zasadniczego tekstu, dobry dobór ilustracji i schematów, właściwe stosowanie przypisów, w których zamieszczano informacje uzupełniające dotyczące literatury lub omawianych w tekście zagadnień. Klarowna numeracja rozdziałów i rycin, jak też właściwie podane źródła (ze stronami, z których je zaczerpnięto), świadczą o rzetelnym warsztacie naukowym Doktorantki.

4. Ocena końcowa

W podsumowaniu stwierdzam, że ocena przedstawionej do recenzji dysertacji jest bardzo wysoka, ze względu na: jej oryginalność, czytelny układ, jasny wywód, właściwą metodologię badań, a przede wszystkim, na ważny dla nauki temat, w którym Autorka zebrała wartościowy materiał opisowy i ilustracyjny, dając świadectwo pracowitości i dużej wiedzy, jak też umiejętności zastosowania właściwego warsztatu badawczego do jasno i ściśle określonego tematu.

Po szczegółowej analizie recenzowanej dysertacji stwierdzam, że praca doktorska, pt. *Architektura klasztorów na Śląsku Cieszyńskim i w Księstwie Opawskim do 1939 r.*, opracowana przez mgr inż. arch. Barbarę Uherek-Bradecką, na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej, pod kierunkiem prof. dra hab. inż. arch. Jacka Radziewicza-Winnickiego, odpowiada kryteriom i warunkom określonym w *Ustawie o tytule i stopniach naukowych*, stanowiąc oryginalny wkład w rozwój badań z zakresu historii architektury, w związku z tym stawiam wniosek o dopuszczenie recenzowanej dysertacji do publicznej obrony przed Radą Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej.

